

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Синиця А.

– аспірантка відділу стилістики та культури мови Інституту української мови Національної академії наук України

УДК 811.161. 2:81'42

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ У КОЛІ АКТУАЛЬНИХ НАПРЯМІВ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті проаналізовано поняття «прецедентність» з позицій лінгвістики тексту, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, функціональної стилістики, лінгводидактики й інших актуальних лінгвістичних напрямів.

Огляд праць, предметом вивчення яких є явище прецедентності та прецедентні феномени, дав можливість автору визначити стосунки між інтертекстуальністю і прецедентністю, описати аспекти вивчення прецедентності, накреслити перспективи дослідження цього мовно-когнітивного феномену.

Ключові слова: прецедентність, інтертекстуальність, прецедентний феномен, прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентне висловлення, прецедентна ситуація.

Синиця А.

– аспірантка отдела стилистики и культуры речи Института украинского языка Национальной академии наук Украины

ПРЕЦЕДЕНТНОСТЬ В КРУГУ АКТУАЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье проанализирована интерпретация понятия «прецедентность» с позиций теории художественного текста, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, функциональной стилистики, лингводидактики и других актуальных лингвистических направлений.

Обзор работ, предметом изучения которых является явление прецедентности и прецедентные феномены, дал возможность автору определить отношения между интертекстуальностью и прецедентностью, описать аспекты изучения прецедентности, наметить перспективы исследования этого лингво-когнитивного феномена.

Ключевые слова: прецедентность, интертекстуальность, прецедентный феномен, прецедентный текст, прецедентное имя, прецедентное высказывание, прецедентная ситуация.

Synytsia A.

– Post-graduate student, Department of Stylistics and Standards of Speech, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine

PRECEDENTIALITY IN CIRCLE OF IMPORTANT TRENDS OF MODERN LINGUISTICS

The article analyzes the concept of «precedentiality» from the standpoint of

the theory of literary text, cultural linguistics, cognitive linguistics, functional stylistics, linguistics and other relevant linguistic areas.

Review of works, which have the phenomenon of precedent and precedent phenomena as the subject of study, has enabled the author to determine the relationship between intertextuality and precedentality, to describe aspects of the study of precedent, prospects for the study of this linguistic-cognitive phenomena.

Key words: *precedentiality, intertextuality, precedent phenomenon, precedent text, precedent name, precedent statement, precedent situation.*

Постановка проблеми. Говорячи сьогодні про прецедентність, не можна не звернути увагу, з одного боку, на достатню наукову опрацьованість цього терміну як у мовознавстві, так і в ряді вузькоспеціальних дисциплін (наприклад, у праві), де він має предметно обґрунтовані відмінності, з іншого боку, на функціональну різноманітність його вживання і, відповідно, інтерпретацію з різних лінгвопарадигмальних позицій. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення як меж цього мовного явища на тлі суміжних мовних феноменів, так і перспективних напрямів його вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Численні публікації, присвячені різним виявам прецедентності, на наш погляд, обґрунтовано утворюють теорію прецедентності. Серед її засновників називають імена Ю. М. Караулова, В. В. Красних, Д. Б. Гудкова, І. В. Захаренка, Д. В. Багаєвої, В. Г. Костомарова, О. О. Селіванової, Г. Г. Слишкіна, Р. С. Чорновол-Ткаченка, Ю. Є. Прохорова та ін., однак і сьогодні виникає багато питань щодо сутності цього явища, щодо того, які мовні факти варто розглядати як прецедентні, щодо функціональної значущості прецедентних феноменів і багато ін.

Мета статті полягає у висвітленні рис категорій інтертекстуальності і прецедентності, опис властивостей прецедентності з точки зору когнітивної лінгвістики та її реалізація в працях різного лінгвістичного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Окремого вивчення заслуговує питання стосунків між поняттями «інтертекстуальність» і «прецедентність».

Теорія *інтертекстуальності* й історія її виникнення сьогодні детально описана у багатьох дослідженнях. Теорія інтертекстуальності по суті є результатом узагальнення теорії діалогічності та смислової поліфонії М. М. Бахтіна, теорії Ю. М. Тинянова про пародію, теорії анаграм Ф. де Сосюра, що свідчить про її дуалістичну природу, яка охоплює літературознавство й лінгвістику. Крім того, вона пов'язана з такими поняттями, як «семіотична пам'ять культури» (Ю. М. Лотман), дериваційна історія тексту, «діахронічна матриця» (В. М. Топоров),

крізь яку можна побачити інший текст. Завдячуючи інтертекстуальності, дослідники вказують на таку властивість тексту, як смислова багатовимірність, «розтягнутість для нових відвертостей думки» (О. М. Веселовський) та ін. Еволюція теорії інтертекстуальності та її теоретичні підвалини детально розглянуті у працях Б. М. Ямпольського, Г. В. Денисової, Н. О. Кузьміної, Г. В. Кремневої та ін.

Проте і сьогодні можна констатувати термінологічну невизначеність поняття. Доказом цього може бути факт відсутності його дефініції в авторитетних лінгвістичних енциклопедіях, приємним винятком з яких є «Українська мова. Енциклопедія». Г. М. Сюта вказує тут на два можливі тлумачення інтертекстуальності: 1) «спектр міжтекстуальних відношень з огляду на те, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного контексту й існує за рахунок численних текстів-попередників», 2) «інтертекстуальність як спосіб взаємодії різних дискурсів у межах одного тексту (Р. Барт, П. ван ден Гевель, Л. Делленбах, Ж. Курте та ін.): в тексті наявна своєрідна конотація, що стає маркером, спроможним відіслати читача до інших текстів» [19]. Визначення інтертекстуальності знаходимо і в «Энциклопедическом словаре-справочнике. Культура русской речи»: інтертекстуальність – це «різні види стосунків між текстами, які можна описувати й вивчати з двох позицій – читацької й авторської» [13, с. 221].

Поняття *прецедентності* порівняно з інтертекстуальністю досить нове. Уперше воно з'явилося завдяки запропонованому Ю. М. Карауловим терміну «прецедентний текст», під яким розумілися тексти «1) значущі для тієї чи тієї особистості в пізнавальному й емоційному плані, 2) що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, у тому числі її попередникам і сучасникам, і, нарешті, такі, 3) звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [6, с. 216]. Після цього починають виникати такі поняття, як «прецедентне висловлення», «прецедентне ім'я», «прецедентна ситуація», «прецедентний культурний знак» та інші. В. В. Красних уточнює поняття «прецедентний феномен», зазначаючи, що це «1) добре відомі усім представникам національно-лінгвокультурної спільноти («що мають понадособистісний характер»), 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані, 3) звернення (апеляція) до яких постійно відновлюється в мові представників тієї чи тієї національно-лінгво-культурної спільноти» [7, с. 44–48]. За прецедентним феноменом завжди стоїть якесь загальне і необхідне уявлення про нього, яке робить усі покликання на прецедентний феномен

зрозумілими і конотативно забарвленими.

На пов'язаність цих двох понять вказують багато дослідників. Зв'язок між цими явищами цілком зрозумілий, адже інтертекстуальність і прецедентність насамперед експлікують взаємодію між тим, що вже було, і тим, що є зараз. Так, проблема інтертекстуальності – це «проблема міжтекстових взаємодій» [20, с. 4], напрямок вивчення якої зазвичай здійснюється від наступного тексту до попереднього, напрямок, що був визначений Р. Бартом. Дослідник пропонував «до явища, яке прийнято називати інтертекстуальністю», «включати і тексти, що виникають пізніше за твір» [2]. Ю. Кристева визначила інтертекстуальність як «текстуальну інтеракцію, яка відбувається у самому тексті. Для суб'єкта, який пізнає, інтертекстуальність – це ознака того способу, яким текст прочитує історію і вписується в неї» [10, с. 102–109]. Таким чином, обидва поняття ґрунтуються на існуванні попереднього смислу, вагомого для певної лінгвокультурної спільноти й актуалізованого в тексті.

Їх схожість пояснюють також і спільними для обох явищ засобами реалізаціями та інструментами аналізу, коли інтертекстуальність аналізують за допомогою прецедентних феноменів, а прецедентність на основі опису алюзій, цитацій (див., напр.: Ю. В. Самойлової [17] та ін.).

Відмінності між цими поняттями, на думку Г. В. Кремневої, полягають в аспекті їхнього дослідження: інтертекстуальність трактується як властивість чи категорія тексту, а прецедентність пов'язана насамперед з феноменом свідомості, пам'яті, способами збереження інформації в когнітивній базі письменника / читача та її ролі в кодуванні й інтерпретації смислу [8].

Такого ж погляду дотримується й Е. М. Анікіна, за спостереженнями якої розмежування цих понять потрібно здійснювати за їхньою локалізацією: інтертекстуальність належить тексту, виявляє себе в тексті як особливий спосіб кодування смислу за допомогою «чужого слова», а прецедентність локалізується в тезаурусі людини, тобто у свідомості, і на цій основі може бути визначена як тезаурусна форма існування інтертекстуальності, як інструментарій при створенні та вивченні інтертекстуальності [1].

Отже, взаємопов'язаність і взаємозумовленість цих термінів не викликає сумнівів і відображає різні аспекти розгляду питання міжтекстових відношень.

Дослідники вказують на ще один критерій відмінностей між інтертекстуальністю і прецедентністю, а саме їхню значущість у часовому й культурному просторі: «Інтертекстуальність співвіднесена з естетичною цінністю, культурною значущістю,

позачасовістю (інтертекстуальні знаки – феномени культури, що передбачає зв'язок між поколіннями), прецедентність – з тим, що відбувається зараз й актуально сьогодні, але зовсім не обов'язково буде значущим завтра. Інтертекстуальні знаки перевірені часом і традицією: вони існують упродовж життя декількох поколінь людей у вигляді певного культурного коду, існування прецедентних феноменів обмежено часом їх рецепції та реінтерпретації. Саме для прецедентних феноменів важлива «технічна» підтримка, перш за все засобами масової комунікації, яка забезпечує тотальну їх рецепцію максимально широким колом споживачів. Таким чином, інтертекстуальність – це трансльований код культури як системи традиційних для людства цінностей матеріального і духовного характеру, прецедентність – явище життя, що може стати чи не стати фактом культури» [12].

Крім того, за нашими спостереженнями, інтертекстуальність і прецедентність мають різні засоби мовного вираження, хоча й у цьому питанні немає однастайності. Інтертекстуальність як текстова категорія виражається різними мовними засобами на текстовому рівні. Вони представлені такими одиницями й прийомами, як інтертекст, інтертекстема, алюзія, цитація, ремінісценція й ін.

Виявами прецедентності є ментефакти, реалізовані засобами мови у вигляді прецедентних феноменів, серед яких називають такі, як прецедентний текст (Ю. М. Караулов, В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, Ю. О. Сорокін, Г. Г. Слишкін та ін.), текстова ремінісценція або прецедентна текстова ремінісценція (А. Є. Супрун), прецедентне висловлювання (В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, В. В. Красних, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко та ін.), прецедентна ситуація, прецедентне ім'я (В. В. Красних, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко), прецедентне порівняння (О. В. Степанов) та ін.

Отже, прецедентність ми розуміємо як властивість людської свідомості використовувати у створюваних текстах вербальні та невербальні (паралінгвальні) знаки-символи (прецедентні феномени), що є носіями певної семантичної інформації, значущої для носіїв певної лінгвокультури у конкретний період її розвитку.

Таке розуміння прецедентності цілком узгоджується з інтерпретацією прецедентних феноменів як таких, які, за висловом О. Селіванової, належать до сфери культурно-мовної компетенції, яка «уможливорює самоідентифікацію людини як представника певного етносу та носія відповідної культури, тобто визначає параметри етнічності й культурної ідентичності – усвідомлення людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу

орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власне життя, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування» [18, с. 129].

Розуміння прецедентності як однієї з властивостей свідомості людини беззаперечно робить її предметом вивчення когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін. напрямів сучасного мовознавства, що формують антропоцентричну парадигму лінгвістики. Саме в такому аспекті її аналізують Ю. М. Караулов, Б. Д. Гудков, В. В. Красних, І. В. Захаренко, Ю. О. Сорокін, І. М. Михальова та ін. Зокрема Ю. Є. Прохоров, услід за Д. Б. Гудковим, співвідносить прецедентні феномени з рівнями мовної особистості та виділяє чотири рівні прецедентності. Перший рівень прецедентності відповідає мовній особистості як індивідууму «зі своєю власною свідомістю, об'ємом пам'яті, лексиконом». Другий рівень прецедентності характеризує мовну особистість як члена певного соціуму. Мовна особистість цього рівня має «загальні знання, уявлення, ціннісні орієнтації та засоби їх семіотизації з іншими членами цього соціуму». Третій рівень прецедентності свідчить про сформованість мовної особистості як члена певної національно-культурної спільноти, «який володіє спільним для всіх уключених у дану спільноту набором «культурних предметів» та їх символів». Четвертий рівень прецедентності – це мовна особистість як член роду людського, «який володіє спільними для всіх людей знаннями та уявленнями» [15, с. 148; 4]. Л. В. Моїсеєнко у докторському дослідженні аргументовано доводить необхідність застосування лінгвокогнітивних засад при вивченні прецедентності [14].

Когнітивні засади вивчення прецедентності надають можливість її розгляду в різних напрямках сучасної лінгвістики. Прецедентні феномени в різних жанрах художнього стилю різних мов стали предметом аналізу в наукових дослідженнях різного рівня, перераховувати які із-за їх чисельності вважаємо недоцільним. Такий огляд може стати предметом окремої публікації.

Лінгвокультурологічний аспект прецедентних феноменів досліджується в роботах Л. І. Даниленко, В. І. Кононеко, Т. Ю. Кальченко, Н. М. Шарманової та ін.

Функціонально-семантичним особливостям прецедентних імен, висловлювань, ситуацій в різних типах дискурсів присвячено чимало публікацій останніх років. Окреме місце вони займають серед праць, що виконуються в межах політичної лінгвістики і вивчають особливості публіцистичного дискурсу (див. роботи Н. В. Кондратенко, Т. О. Космеди, О. А. Нахімової, О. А. Ільченко, О. В. Спиридовського, І. Сахарук, Н. О. Сегал та ін.). Прецедентні

феномени й різні аспекти їх функціонування у молодіжному середовищі аналізує Г. Г. Сергєєва, в англomовному гумористичному дискурсі – Г. О. Проскуріна, в епістолярному дискурсі І. Я. Франка – Л. М. Саліонович, в автобіографічному дискурсі – Н. С. Щаслива, в історичному дискурсі к. ХХ – п. ХХІ ст. – В. Крищук, в релігійному дискурсі – А. А. Берестова, А. П. Коваль та ін. Лінгвостилістичний аспект прецедентних текстів вивчає також Р. С. Чорновол-Ткаченко та ін.

Прецедентність знайшла своє відображення і при вивченні наукового дискурсу. А. Р. Габідулліна, аналізуючи особливості вставних конструкцій (парентез) у науково-популярному лінгвістичному дискурсі, услід за О. О. Баженовою, М. П. Котюровою розглядає серед восьми типів субтекстів науково-популярного лінгвістичного дискурсу і прецедентний субтекст. Автор розглядає його як один із різновидів субтекстів старого знання як «епістемічного чи культурного знаку», який часто використовується як ілюстративний матеріал і представлені в редукованому варіанті [3, с. 158].

Численність праць й різноманітність пропорованих у них визначень, по-перше, створюють підґрунтя для багатоаспектного вивчення питання прецедентності, по-друге, ускладнюють розуміння суті цього мовно-когнітивного феномену, по-третє, фіксують розвинене функціонально-термінологічне поле з ядром «прецедент». Спроба узагальнення мікротерміносистеми прецедентності представлена у статті І. А. Казимірової «Представлення термінополя прецедентності в словнику лінгвістичних термінів». Ключовий термін *прецедент* дослідниця визначає як «зразковий факт, що слугує моделлю для відтворення подібних фактів; представлений у мові певними вербальними сигналами, що актуалізують стандартний зміст, який не створюється кожного разу заново, а відтворюється», а мінімальною одиницею прецедентності вважає *прецедентему*, яку дефінує як «мінімальну понятійно-знакову, когнітивно значиму модель, в якій реалізується єдність прецедентного значення, прецедентної функції і знакової форми» [5, с. 145]. Дослідниця вважає, що теорія прецедентних феноменів у словниках лінгвістичних термінів повинна бути представлена такими словниковими статтями: *прецедент*, *прецедентема*, *прецедентність*, *прецедентна одиниця*, *прецедентний зміст*, *прецедентний жанр*, *прецедентне значення*, *прецедентні конструкції*, *прецедентний концепт*, *прецедентна лексема*, *прецедентний метод*, *прецедентна номінація*, *прецедентне поле*, *прецедентний твір*, *прецедентна роль*, *прецедентне слово*, *прецедентний засіб*, *прецедентна тематика*,

прецедентний тип, прецедентна функція, прецедентне явище, ступінь прецедентності, універсальний простір прецедентності, маркер прецедентності, прецедентні ланцюги, прецедентні парадигми, прецедентні контамінанти, поле прецедентних феноменів, вербальний прецедентний феномен, невербальний прецедентний феномен. Сьогодні цей перелік вже потребує доповнення, наприклад, статтю про *прецедентні символи* та ін.

Висновок. Таким чином, аналіз існуючих сьогодні інтерпретацій понять «інтертекстуальність» і «прецедентність», з одного боку, засвідчив їхню суттєву схожість як явищ, що пов'язують старе й нове знання, з іншого, виявив відмінності між ними а) як явищами різного рівня аналізу: текстового й когнітивного, б) як явищами, що мають різний ступінь лінгвокультурної значущості і, відповідно, різний характер національно-маркованої вартості. Однак пошуки критеріїв розрізнення інтертекстуальності та прецедентності вимагають свого подальшого вивчення.

Перспективи дослідження. Багатоаспектність вивчення цього мовного феномену не лише розширює межі пізнавального уявлення про прецедентність, а й поглиблює ступінь проникнення до його сутності, створюючи умови для його осягнення.

Література

1. Аникина Э. М. Интертекстуальность vs Прецедентность / Э. М. Аникина // Аникина Э. М. Лингвокультурная специфика реализации интертекстуальности в дискурсе СМИ (На материале англо-американской прессы) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки. – Уфа, 2004. – С. 96–108.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М., 1989. – 616 с.
3. Габідулліна А. Р. Парентеза в науково-популярному дискурсі // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 152–160.
4. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – М., 2000. – 152 с.
5. Казимилова И. А. Представление терминополья прецедентности в словаре лингвистических терминов / И. А. Казимилова // Edukacja dla Przyszłości. – Białystok, 2010. – Tom VIII. – S. 143–150.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.
7. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
8. Кремнева А. В. Прецедентная плотность как одна из особенностей современного медиатекста / А. В. Кремнева // Университетская филология – образованию: регулятивная природа коммуникации : материалы Второй международной научно-практической конференции «Коммуникативистика в современном мире: регулятивная природа коммуникации» (Барнаул, 14–18 апреля 2009 г.) / Под ред. Т. В. Чернышовой. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та,

2009. с. – Ч. 1. – С. 74–79.

9. Кремнева А. В. Эволюция теории интертекстуальности в контексте меняющихся парадигм / А. В. Кремнева // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2014. – Т. 12, вып. 1. – С. 54–63.

10. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 97–124.

12. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. – 2-е изд., стереотип. / Н. А. Кузьмина. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 272 с.

13. Кузьмина Н. А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиадискурса / Н. А. Кузьмина // Медиаскоп. Электронный научный журнал факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2011. – Выпуск № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/755>

14. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Наука, ФЛИНТА, 2003. – 840 с.

15. Моисеенко Л. В. Лингвокогнитивные основы теории прецедентности : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 – теория языка [Московский государственный лингвистический университет] / Лилия Васильевна Моисеенко. – М., 2015. – 404 с.

16. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учеб. пособие / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 224 с.

17. Саліонович Л. М. Функціонування прецедентних текстів в епістолярному дискурсі І. Франка / Л. М. Саліонович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 24 (63). – 2011 г. – № 2. Ч. 2. – С. 456–461.

18. Самойлова Ю. В. О прецедентности и интертекстуальности (терминологический аспект) / Ю. В. Самойлова // Вестник Северо-Восточного государственного университета. – Магадан. – 2014. – Вып. 21. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://vuzirossii.ru/publ/filologija_i_perevod/o_precedentnosti_i_intertekstualnosti_terminologicheskij_aspekt/44-1-0-4416

19. Селіванова О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. Селіванова // Філологічні студії. – Харків, 2009. – С. 129–139.

20. Сюта Г. М. Интертекстуальність / Г. М. Сюта // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 234.

21. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.